

Türkiye İçin Başkanlık Sistemi

Hasan Tahsin Fendoğlu

**Prof.Dr | Anayasa Hukukcusu, UNESCO İnsan Hakları İhtisas
Komitesi ve RTÜK Üyesi**

Demokrasi Platformu ♦ Yıl:9 – Sayı: 33 ♦ 2013/I, S.13-28

GİRİŞ

Başkanlık sistemi için parlamenterizm sisteminin tartışılmasında yarar vardır. Ancak burada parlamentarizm üzerinde yer darlığı nedeniyle durulmayacaktır. Parlamentarizmin tanımı, tarihçesi, parlamenter rejimin dört özelliği (yürütmede çift başlılık, cumhurbaşkanının siyasal sorumsuzluğu, bakanlar kurulunun sorumluluğu ve yürütmenin yasamayı feshi) ile parlamenter rejimin çeşitleri (düalist, monist, aklileştirilmiş ve çağdaş) konuları bu çalışmanın kapsamı dışındadır.¹

Başkanlık sistemi temsili rejim türlerinden biridir ve kuvvetler ayrılığı teorisini -parlamenter rejimden farklı olarak- **sert** şekilde uygular.² Başkanlık sisteminin ABD'de mucidi "Kurucu Babalar" (*Founding Fathers*) dır. İlk Başkan **George Washington**, 30 Nisan 1789'da görevine başlamıştır. XVIII nci yüzyılda Amerika'da, Başkanlık sistemi, insan aklından doğmuş bir sistem olarak kabul edilmektedir. Başkanlık sistemi, "*westminster modeli*" demokrasinin XVIII nci yüzyıl sonundaki koşullarına tepki olarak verilen bağımsızlık savaşı sonucunda Amerikalılar tarafından üretilmiştir. Başkan ve Kongrenin ayrı seçildiği, meclisin çift

¹ Parlamentarizm konusunda detay için şu çalışmalarımıza bkz. Fendoğlu, Hasan Tahsin, "**Parlamentarizm- Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine**", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, D.Ü Hukuk Fakültesinin Kuruluşunun 20. Yıldönümüne Armağan, Sy., 7, Diyarbakır, 2003, ss. 1-30; aynı yazar, "**Başkanlık Sistemi Tartışmaları**", Analiz, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2010; aynı yazar, "**Başkanlık Sistemi Türkiye'nin Yararına Olacaktır**", Yankı, Sayı 1073, Şubat 2011.s. 12.

² Schmitt, Gary J. and Shulsky, Abram N.: **The Theory and Practice of Separation of Powers: The Case of Covert Action**, in *The Fettered Presidency, USA*, 1989, p. 59.

olduğu, başkanın ikinci seçmenlerce (electoral college) seçildiği, federal yapılı bir devlet yapısıdır. Sistem yasama-yürütme-yargı uzlaşınca işlemekte, aksi halde sorun çıkabilmektedir.

ABD'nde Başkan, Kongreyi feshedemez. Kongre de başkanı istifaya zorlayamaz. **Mali kaynaklar üzerinde Kongre daha etkilidir.** Başkanlık sisteminde, organların yapısı, fonksiyonu ve ilişkilerinde bağımsızlık vardır; buna göre, kuvvetler birbirini kontrol eder ama *yürütme organına* üstünlük tanınır. Başkanlık *modelinin* en iyi örneği ABD dir. Sistem, ABD Başkanı, Kongre, Federal Yüksek Mahkeme ve Federe Mahkemelerden meydana gelir.³ ABD'de, *Federal Yüksek mahkeme*, Anayasayı korur ve yüksek adalet işleri ile uğraşır. *Yüksek mahkeme*, Senato'nun onayı üzerine ABD başkanı tarafından atanan bir başkan ve sekiz üyeden⁴ oluşur. Anayasaya göre, iyi hareket ettikleri sürece görevlerine devam eden federal hâkimler fiilen ömür boyu şartı ile bu durumlarını korurlar. Bu da onların bağımsızlığını sağlar. ABD'de yargı bağımsızdır ve diğer iki kuvvete karşı koyacak güçtedir. ABD'nde yargı, yürütmeden üstün tutulur.⁵ Birleşik Devletlerde yargı yetkisi, bir yüksek mahkemeyle Kongrenin gerektiğinde zaman zaman kurdurabileceği ikinci derecede mahkemelere verilmiştir. Görüldüğü gibi, *Mahkemeler yargılar ama, kanunun yapılmasına ve uygulanmasına katılmaz.* Kanunu Kongre yapar, mahkemeler olaya uygular, hükümet ise verilen karar yerine getirir.

1787 tarihini taşıyan ABD Anayasasında, yirmi yedi *amendement* yapılmıştır. Anayasa değişikliği, Federal Meclisin 2/3 ünün kararı ile olur. Başkan'ın, Parlamento dışından iki dereceli seçimle, -dört yılda bir-, iş başına geldiği ABD'de, Başbakan, Bakan ve Bakanlar Kurulu yoktur; Bakanlar, Başkan'ın sekreteridir.⁶ Bunlar resmen bir Kabine teşkil etmezler; son söz de Başkan'a aittir.⁷ **Latin Amerika ülkelerinde ve Afrika'da uygulanan başkanlık sistemlerinden farklı olarak,** ABD'de, Başkan ve bakanlar, *parlamento üyesi* değildir. Başkan'a, silahlı kuvvetlerdeki atamalar ve savaş ilanı konusunda da geniş yetki-

³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, İst. 1993, Der Yayınları, s. 86-139.

⁴ "Üyelerin toplumdaki saygınlığı büyük olup, başkanın maaşına eşit maaşları vardır. Başkanı, protokol gereğince, Amerika Birleşik Devletleri Başkanından sonra ikinci şahsiyet durumundadır"; Çam, *Devlet Sistemleri*, s. 119.

⁵ Özay, "Evvel Allah..Sonra Yüksek Mahkeme", *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, İst., 1985, Yıl-6, S. 1-3, s. 201.

⁶ Robert L. Morlan: *American Government, Policy and Process*, 2. B., USA, 1975, p. 176-177.

⁷ Bu durum ve eleştirel bir yaklaşım için bk. Corvin, Edward S., *Presidential Power and the Constitution*, Cornell University Press, USA, 1976, p. 171.

ler tanınmıştır.⁸ Amerika kıtası üzerinde elli eyaletin bir araya gelmesiyle kurulan ve bugün tek kutuplu dünyanın lideri sayılabilen Birleşik Devletler'de başkanlık rejimi şöyle belirtilebilir;

Başkan'ın Yasama Fonksiyonu. ABD Anayasasına göre, yasama organı, eşit yetkili iki meclise verilmiştir. Bunlardan biri Senato, diğeri Temsilciler Meclisi'dir. **Senato**, Birleşik Devletler'in her eyaletinden seçilen ikişer üyeden oluşur (2x50=100 üye). Senatonun üçte biri 6 yılda bir değişir. **Temsilciler Meclisi**, 435 üyeden oluşan, 25 yaşını bitirenlerin iştirak edebildikleri, iki yılda bir üçte biri değişen bir Meclistir. **Kongre** (Senato ile Temsilciler Meclisi) **toplam 535 temsilciden oluşur**. ABD Başkanı'nın Kongre ile ilişkileri şöyledir: Başkan, tatil aylarında kongreyi toplayabilir. Gerektiğinde, Kongre toplantılarını uzatabilir. Başkan yardımcısı, Senato'nun başkanıdır, ama oy hakkı, sadece oyların eşitliği halinde vardır. Başkanın af yetkisi vardır. Başkan, Kongreyi feshedemez. Kongre de başkanı istifaya zorlayamaz. Başkanın **veto yetkisi** vardır. Kanun tasarılarını beğenmezse, yeniden görüşülmek üzere Kongreye iade eder. Başkan Roosevelt döneminde, bu usul çok kullanılmıştır. Ayrıca, Kongre *tatile yaklaşırken*, Başkan, gelen kanun tasarılarını cebine koyabilir, bu durumda kanun kendiliğinden veto edilmiş olur. Başkan, *Kongreye mesaj* göndererek istediği kanunları hatırlatabilir.

Kongre'nin Başkana karşı yetkileri. Kongre, bütçeyi onaylamak veya red etmek yetkisine sahiptir. Başkanın bürokrat tayini ve yaptığı uluslararası anlaşmalar, Senatonun **2/3 onayı** ile tamam olur. *Başkanın suçlanması* Temsilciler Meclisinde, *yargılanması* Senato'da olur. Başkan, **sadece vatana ihanet** halinde görevinden azledilir (**impeachment=suçlama**). Bu durumda, Senato ve Federal Yüksek Mahkeme yargılamayı yapar. **Parlamentarler**, ABD'inde, Avrupa'dan daha etkindirler; *dokunulmazlıkları vardır*. Başkan, Bakanları (sekreterlerini), Senato onayı ile tayin edebilir. Senato, ortalama yirmi yılda bir, Başkanın teklini red etmiştir. Kabine değil de Başkanın kabinesi (**The President's Cabinet**) vardır. Kabine'de çoğunluğun oyları değil, Başkan'ın tek başına verdiği karar geçerli sayılır; Başkan **Abraham Lincoln**, bir Kabine toplantısının ardından, "*8 hayır, 1 evet; evet kazandı*" demişti. ABD siyasi partilerinde **grup kararı** yoktur. Sosyalist, komünist partiler olmadığı gibi, partilerin ideolojisi de yoktur. Partiler âdem-i merkeziyetçidir. ABD'yi önceleri **Kongre**, II. Dünya Savaşına kadar **yargıçlar**, II. Dünya Savaşı sonrasında **Başkanlar** yönetmiştir, denilebilir.

⁸ Bu yetkiler için bk. Corwin, Edward S., *Presidential Power and the Constitution*, p. 162 vd.

Başkanın Yürütme Fonksiyonu. Güçlü, etkin ve isabetli yürütme, milli birliği hızlandırmada bir etken sayılmaktadır ve Başkanlık rejiminin temel esprisi budur. Başkan, yürütmenin tam ve tek başıdır. Başkan, -bazı kayıtlarla- bütün üst düzey yöneticileri tayin ve azleder. Seçimde Başkanı destekleyenler, Başkan tarafından mükâfatlandırılır (**spoil sistemi**). Dış politikayı Başkan tek başına yürütür; Ordu'nun başıdır; Başkomutandır; stratejik kararları alır. Başkan **Kennedy, Küba**'ya, tek başına verdiği kararlar müdahale etmiştir. Başkan, kanunların uygulanmasını denetler. Başkan **iki aşamalı** bir seçimle gelir; önce her eyaletten temsilciler seçilir; seçilen bu partizan seçmenler de Başkanı seçer. Seçim **4 yılda** bir yapılır. Başkan olmak için, 35 yaşın üzerinde ve 14 yıldır ABD'nde mukim olmak şartları aranır. ABD'nde elli eyaletin (federe devletler) hepsi de, işlerinde serbesttir, yerel parlamentoları, yöneticileri vardır. Ama içişleri, dışişleri, para politikası, iletişim ve yüksek adalet işleri, federal hükümetin sorumluluğundadır.

Başkan'ın Yargı Fonksiyonu. ABD Başkanı, Federal Yüksek Mahkeme (**Supreme Court**) nin 9 üyesini ömür boyu görev yapmak üzere tayin eder. Federal Yüksek Mahkeme, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Yüksek Seçim Kurulu olarak çalışır. Federal Yüksek Mahkeme, tüm adliyelerin hiyerarşik üstüdür. Federal Yüksek Mahkeme, yasama ve yürütmenin Anayasaya uygunluğunu denetler.

YARI BAŞKANLIK SİSTEMİ:

Yarı başkanlık sisteminin özellikleri şunlardır, Cumhurbaşkanı halk seçer, yönetim parlamenterizmde olduğu gibi iki başlıdır; Cumhurbaşkanı ve Başbakan. Yarı-başkanlık sistemine ideal paradigma olarak gösterilen Fransa'da iki meclis vardır; 491 üyeli Millet Meclisi ve 315 kişilik Senato.

Türkiye'de 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanına verdiği yetkiler göz önüne alındıkta, birçok hukukçu, -cumhurbaşkanı halk tarafından da seçilince, yetkileri itibarıyla, sistemi, *yarı-başkanlık* rejimi olarak göstermektedir.⁹ 1982 Anayasası, 1958 tarihli Fransa Anayasası ile büyük benzerlik taşımaktadır. Bu açıdan bazılarınca, 1982 Anayasasının kurduğu sistem, yarı-başkanlık sistemi olarak kabul edilmiştir. 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanına verilen yetkiler, Fransa'dakinden daha çoktur.

⁹ Lütfü Duran'a göre, 1982 Anayasası, yarı başkanlık rejimine uymaz; 1958 tarihli Fransız Anayasasına da uymaz; 1982 Anayasası, aksak ve otoriter bir başkanlık rejimidir.

Sanki Anayasa maddeleri başkanlık için hazırlanmış ama son anda vazgeçilmiş de yarı-başkanlık sistemine dönülmüştür.

1982 Anayasası ile Türkiye, hukuken, *yarı başkanlık* sistemine doğru bir eğilim içine girmiştir. Ama Bakanlar Kurulunun hükümetin genel siyasetinden sorumluluğu, meclisten güvenoyu alma zorunluluğu, parlamento önünde kolektif ve bireysel sorumluluğu rejimin parlamenter niteliğini açıkça belirtmektedir. 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasında Başbakana, bakanların azlini isteme yetkisi tanınmasını klasik parlamenterizden bir sapma olarak görmek doğru olmayıp, «*rasyonelleştirilmiş parlamenterizm*» yönünde bir gelişme olarak nitelemek daha doğrudur. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı'nın halkın seçmesi konusunda yapılan anayasa değişikliği halk oylaması sonucunda kabul edilmiştir.

Neticede 2007 tarihli anayasa değişikliği¹⁰nden sonra, Türkiye'de Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecektir. İlk turda, geçerli oyların salt çoğunluğunu alan aday, cumhurbaşkanı olacaktır. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, oylamayı izleyen 2. pazar günü, 2. tur yapılacak, bu oylamaya, ilk turda en çok oyu alan iki aday katılacak ve geçerli oyların çoğunu alan aday, Köşk'e çıkacaktır. Böylece Türkiye'de Atatürk'ten sonra 70 yıldır cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan krizler halk oylamasında kabul edilen anayasa değişikliği ile artık tarih olmuştur. Hal-koyuna sunulan anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanı 5 yıllığına seçilecek, bir kişi iki kez seçilebilecek, milletvekili seçimleri 5 yıl yerine 4 yılda bir yapılacaktır.¹¹

NİÇİN BAŞKANLIK?

Sistem tartışmaları sadece Türkiye'de değil, dünyada, hem yeni ve hem de eski demokrasilerde gündeme gelebilmektedir. 1950-1990 arasında; **Fransa**'da yarı başkanlık sistemine geçilmiş (1958), **Brezilya**'da başkanlıktan yarı-başkanlık sistemine (1960), sonra yeniden başkanlığa dönülmüştür (1963). İsrail, başbakanını halkın seçtiği bir sisteme geçmiş (1992), sonra eski sistemine geri dönmüş (2001); **Moldova** yarı-başkanlıktan parlamenterizme geçmiştir.

12 Eylül sonrasında başlayan "Başkanlık sistemi" tartışmalarında Danışma Meclisi, İstanbul Hukuk Fakültesi Yönetim Kurulu, İstanbul

¹⁰ 5678 sayılı ve 31. 5. 2007 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (RG 16. 6. 2007/26554)

¹¹ Bkz. Anayasa madde 101, 102

Barosu ve bazı hukukçular, başkanlık sistemini tartışmışlardır. Başkanlık sistemi tartışmasını başlatan Cumhurbaşkanı **ÖZAL**, 1997 sonrasında sürdüren Demirel olmuştur.¹² **DEMİREL**'in Başkanlık sistemi talebine Başbakan **ECEVİT** şiddetle karşı çıkmıştır.¹³ 2002 sonrasında ise Başbakan Recep Tayyip **ERDOĞAN**, Prof. Dr. Burhan **KUZU**¹⁴ ve Cemil **ÇİÇEK**¹⁵ tartışmayı sürdürmüşlerdir.¹⁶

Başbakan Erdoğan'ın Görüşleri. Başbakan Erdoğan bir konuşmasında başkanlık sistemi talebine gerekçe olarak, **bürokratik oligarşiyi** göstermiştir. Başbakan Erdoğan'ın bu konudaki görüşleri şöyle özetlenebilir; 21 Nisan 2003: *"Siyasetteki tek arzum başkanlık ya da yarı başkanlık modeli. Bunun ideali de Amerika'da uygulanan sistem."* 5 Ocak 2005: *"Başkanlık sisteminin tartışılması Türkiye için yararlı olabilir ama bu bizim şu anda gündemimizde yok"*. 15 Şubat 2006: *"Başkanlık sistemini ben de istiyorum ama şartlar şu anda müsait değil"*. 18 Nisan 2010: *"Sistemin rahat çalışması konusunda bu olaya (başkanlık sistemi) sıcak bakıyorum. Çok daha seri neticeler alması noktasında..."* 10 Eylül 2010: *"Bir önyargımız yok. Niha-yetinde bununla ilgili gerekirse halk oylamasına gidilir, ama şu anda illa bu olmazsa olmazımız değil"*. 25 Eylül 2010: *"Ben bu konuyu tartışıl-sın diye aç-tım. Bunun tartışılmasının siyasilere de, halkımıza da katacağı çok şey var"*.

2 Şubat 2011: *"Bence demokratik parlamenter sistem içinde halk tartışma-lı, tartışılmalı. Milletin tartışmasından kaçmak, çekinmek demokratlığa terstir."*

¹² Demirel'in Başkanlık sistemi konusundaki çelişkileri ve sırf **Özal**'la giriştiği iktidar mücadelesi olarak ve kişisel olarak yorumlanması konusunda bk. Oder, Bertil Emrah, *"Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler"*, *Başkanlık Sistemi*, Ankara 2005, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s. 34-35, dn. 7.

¹³ Ecevit'e göre, bu açıkça Atatürk'ün tercihiye karşıdır; bk. ODER, s.48-49, dn. 47.

¹⁴ Prof. Dr. Burhan KUZU'nun gerekçeleri şöyledir; (i) *Koalisyonlar* ve siyasal partilerin yapısı ülkeye istikrarsızlık getirmiştir. (ii) *İki partili sistem* daha iyidir. Bugün liderine küsen parti kuruyor. (iii) *Milletvekili etkisiz ve yetkisiz olmaktan kurtulacaktır.* (iv) TBMM daha bağımsız olacaktır çünkü bugün aslında yasamanın adı yoktur. (v) Aslında bugün Başbakan, ABD başkanından üç kat daha yetkilidir. (vi). Başkanlık sisteminin *dikta* ile ilgisi yoktur, çünkü Başkan'ın Kongrede yetkisi yoktur. (vii). Meclis'in denetimi bugün yok gibi; yasama çalışması da hep hükümetten gelmektedir; tasarıların oranı % 98, teklifler % 2 ama bunlar da hükümet kaynaklıdır. *Bütçe* harcaması Başkanlık sisteminde tamamen kongrededir. Bizde ise hükümettedir. Federalizm Almanyada da vardır ama Başkanlık sistemi değildir. Kuzu'nun sisteminde çift Meclis ve seçilmiş yargı yoktur. Özbudun'a göre, *"parlamenter bir başbakanın, başkanlık sistemindeki başkandan daha güçlü olduğu da bir gerçektir"*; bk. Özbudun, *"Başkanlık Sistemi Tartışmaları"*, in: *Başkanlık Sistemi*, Ankara 2005, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s. 110. Yazıcıya göre de başbakan, *"başkana kıyasla çok daha güçlü"* dür; Serap Yazıcı, in: *Başkanlık Sistemi*, Ankara 2005, Türkiye Barolar Birliği Yayını, s. 136.

¹⁵ Sayın **ÇİÇEK**, konuşmalarında Başkanlık Sisteminin getirilmesini isterken genellikle iki gerekçeye dayanmıştır; bunlardan biri istikrar, diğeri de AB ile müzakere sürecini kısaltmak gerekçeleridir; Oder, s. 59.

¹⁶ Oder, *"Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler"*, s. 31, 56-57.

"Liderler tektir zaten, bunun yanında liderliği paylaştığı ikinci bir kişi olmaz. Ama 'takım ruhu' denilen bir olay vardır, 'takım oyunu' denilen bir olay vardır, 'kolektif aklı oluşturmak' denilen bir olay vardır. Ben, Başkanlık sistemiyle alakalı, ülkemde halk bu kavramları tartışmalıdır, bilmelidir ve şahsen Başkanlık sisteminin daha faydalı neticeler doğuracağına inanıyorum. Bu benim kanaatim. Sayın Bahçeli başka türlü düşünebilir, bir başkası başka türlü düşünebilir. Onların düşüncesine de benim saygım var, ama lütfen benim düşüncemdir, benim düşünceme de saygıları olsun." "Başkanlık sistemi var, yarı Başkanlık sistemi var. Niye rahatsız oluyoruz bunlardan? ABD'si, Fransa'sı ortada... Almanya'da da bakıyorsunuz şansölye var, bu tür sistemler var, cumhurbaşkanlığı makamları var, güçlendirilmiş... Ama bazı yerlerde bakıyorsunuz sadece temsili... Bunlar da var. Bunların tartışılmasından kimsenin gücenmeye bence hakkı yok. Bırakalım tartışsın, kimse de bundan da rahatsız olmasın.""¹⁷

Başkanlık sistemini savunanlara göre, parlamentarizm miadını doldurmuştur. Parlamenterizmde, öncelikle, iktidarların sınırlandırılmasında en önemli işlev gören kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulanabilmesi zorlaşmaktadır. Ayrıca parlamento kendi içerisinden çıkan hükümeti yeteri kadar denetleyememektedir. Böylece, hükümetler parlamento üzerinde kontrolü ele geçirmekte ve bu da, siyasal istikrarı olumsuz etkilemektedir.

19 ncü yüzyılda görülen modernleşme sürecinde hanedanın ve padişahın tekelindeki iktidar yetkisinin halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Meclislere geçmesiyle sorunların üstesinden gelineceğine inanılıyordu. **Birinci Meşrutiyet**'te Türkiye ilk defa halkın temsilcilerinden oluşan bir Meclis-i Mebusan'la, padişahın yetkilerinin bir kısmı bu temsilcilerin eline geçmişti. Ardından **İkinci Meşrutiyet** döneminde padişah sistem içerisinde sembolik hale getirilmiş ve siyasal iktidar tamamen Meclis'e ve hükümete geçmiştir. Cumhuriyet dönemi, Osmanlı dönemindeki bu yapılanmayı sürdürmüş, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları parlamenter sistem ekseninde ısrarlı olmuşlardır. Başbakan Özal (1983–1989) ve VIII nci Cumhurbaşkanı Özal'ın başkanlık sistemini ilk kez gündeme getirdiği kabul edilmektedir. Başkanlık sistemi düşüncesi daha sonra Demirel tarafından **gelişmiş demokrasi** olarak sunulmuştur.

TBMM'nin işlevi gerçekten yasama ve denetim olmalıdır. Türkiye nüfusça bir mozaik halinde olduğundan, bu hale en uygun sistem Başkanlık sistemidir. Nüfusumuz homojen değildir; mezhep, etnik köken gibi farklılıklar, neticede koalisyonları doğurmakta, bu da statükoculuğu

¹⁷ Başbakan Erdoğan'ın konuşmalarında detay için bk. 2 Şubat 2011 tarihli yazılı basına.

getirmektedir. İmparatorluk bakiyesi bir toplum olduğumuz için, bizi Başkanlık sistemi birleştirebilir. Devlet işlerinde ivedilik esastır. Parlamenter yapı, ya İngiltere gibi, monarşi sonrası ülkelerde veya **homojen** bir toplum olan Almanya ve Fransa gibi ülkelerde başarılı olur.¹⁸ Biz, Fransa ve Almanya'ya benzemeyiz. ABD'de değişik ırklar vardır. Tek kişi seçilince etnik ve bölgesel vasıflar kalkmakta, toplumda birlik ve beraberlik oluşmaktadır. *Yasama ile yürütme* arasındaki uyuşmazlığı çözecek geleneksel kurum ve araçlar ülkemizde yerleşmemektedir. 1961'den bu güne verilen **251 gensorudan sadece ikisi** kabul edilmiştir.

Meclis'in denetim fonksiyonu. Ülkemiz siyasi parti rejiminde, sıkı **parti disiplini** olduğundan, hükümetler, meclisi adeta noter olarak kullanılmaktadırlar. Hükümetleri **denetlemek** hayaldir. Bizde 1961 Anayasasına göre, yasama güçlüdür. Buna rağmen 1961'den günümüze, Meclisin denetleme vasıtalarından olan **gensoru**; (251 adet gensorudan sadece 2 tanesi kabul, 249 tanesi red edilmiştir); **Meclis soruşturması**, (gelen 644, işleme konan sadece 14); **Meclis araştırması** (gelen 888, sonuçlanan sadece 14), **Genel görüşme** (gelen 285, görüşülen sadece 53, red 232) dir ki bununla Meclisin denetleme fonksiyonunu kullanamadığı açıktır. Hükümetleri denetlemek bu sistemde daha zordur.

Parlamentarizmin rasyonalizasyonu yeterli midir? Genellikle iki parti sistemine sahip olan Almanya'da **parlamentarizmin rasyonalizasyonu** başarılı olmuştur ama iki partili sistemin oluşmadığı ülkelerde bu mümkün değildir.¹⁹ **Amaç, yasama gücü ve bütçenin denetleyicisi olmaktan çıkan Meclisi asli konumuna döndürmektir.** Bakanlar Meclis dışından Cumhurbaşkanı tarafından atanmalıdır. **Meclisin ve milletvekilinin itibarı yükseltilmelidir.** Parlamentarizm, sorunlarımızı çözmekten aciz kalabilmektedir. TBMM itibarını kaybedebilmektedir.

Aslında Parlametonun iki önemli fonksiyonu bulunmaktadır: (i) Paranın kontrolü, (ii) Kanun yapmak. Başkanlık sisteminde **bu iki güç gerçekten** parlamentoya ait olacaktır. Yetkili ve sorumlunun kim olduğu bu sistemde daha iyi bilinebilir. Başkan büyük bir olasılıkla % 51 oyla gelir. **Bu sistem uygulandığında, ülkemizde, 2 partinin kalacağı büyük bir olasılıktır.** Halen **bütçenin % 100 ünü** hükümet hazırlamaktadır. **Kanunların % 98'ini** hükümet getirmektedir. Parti içi bölünmeler, Meclisteki ayak oyunları yürütmeyi etkilememelidir.

¹⁸ Fransa, Portekiz, Yunanistan, Finlandiya'daki yarı-başkanlık sistemi için bk. Onar, s. 82-83, 91. İtalyadaki tartışmalar için bk. Onar, Onar, Erdal, "Türkiye'de Başkanlık ve yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?", Başkanlık Sistemi, TBB, Ankara 2005, s. 83.

¹⁹ Nur Vergin, *Milliyet*, 14 Şubat 1995.

Güçler ayrılığı gerçek anlamda başkanlık sisteminde vardır. Demokrasinin teminatı sayılabilen güçler ayrılığı, başkanlık sisteminde daha iyi uygulanır. Modern devletin en ayırıcı özelliği kanun egemenliğine dayanmasıdır. Demokrasi ülküsünün en yüksek hedefi de budur.²⁰ Bizde tek parti dönemlerinde yürütme, güçler ayrılığı ilkesine aykırı olarak yasamaya da egemendi. 1982 Anayasasından önce, parçalı partiler döneminde genellikle, yasama yürütmeye de hâkimdi.

Merkezi hükümet en az yerel iktidarlar kadar istikrarlı olabilmelidir. Türkiye'de hükümetin **yetkileri** oldukça fazla olmakla birlikte, dayanıksız bir statü içindedir. Küçük bir sarsıntı hükümeti devirmeye yetebilmektedir. Bu konuda iki problemin varlığı ileri sürülebilir; **Birincisi, yapısal** sorun ki, başkanlık sistemi ile giderilebilir. **İkincisi, konjonktürel**dir yetenekli insanlarla giderilebilir. Türkiye'de, belediyelerdeki istikrar hükümette bulunmamaktadır. Bir beldenin belediye başkanı dahi, hükümetten daha sağlam temeller üzerine oturur; bir Belediye Başkanı, Türk Ceza Kanununda yazılı **vatana ihanet** gibi benzeri ağır suçlar işlemezse beş yıl istikrar içinde projelerini uygularken, merkezi hükümet küçük bir siyasi çalkantıda alabora olacak bir tekneyi andırmaktadır. **İstikrarsızlık savunulamaz.** Bizde, 1980 başlarında, istikrarsızlığı önleme gerekçesiyle, Başkanlık sistemi tartışmaları başlamış, 19 Nisan 1980'de, *Tercüman Gazetesi* bir seminer düzenlemiş, 15 Mayıs 1980'de, *Yeni Forum Dergisi* Anayasa tasarısı hazırlamıştır. Bu örnekler çoğaltılabilir. Netice itibariyle, ortada bir sistem tartışmasının bulunduğu tartışmasızdır.

1970-1980 arasında 12 hükümet değişmiş; her **bir hükümetin ömrü, bir yıldan az** olmuştur. DYP'e göre, mevcut sistem nedeniyle Türkiye'nin önü tıkanmıştır, bu tıkanıklığı aşmak için başkanlık sistemine geçilmesi gerekmektedir. Şu anda 61 inci Hükümet (2012) işbaşındadır; ortalama bir hükümetin ömrü olan 5 rakamı ile bunu çarparsak ($61 \times 5 = 305$), 305 yıl eder; Oysa Cumhuriyetin henüz 88 inci yılındayız. Bu durum ülkemiz sisteminin ne kadar istikrarsız olduğunu gösteriyor. Süreklilik ve istikrar arayışları önemsenmelidir. Başkanlık sisteminin özelliği hızlı karar alma ve bunu hızla uygulamaya koyabilme imkânıdır.

Milletin değerlerine ters düşenler ve seçilemeyeceklerini anlayanlar, başkanlığa kendi kişisel veya ideolojik yararları açısından -yoksa ülkenin yararı açısından değil- karşı çıkmaktadırlar. Başkanlık sistemi, süreklilik ve istikrar demektir. ABD'de başkan öldüğünde, yerine

²⁰ Ali Fuad Başgil, *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Mukayeseli Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, C.I, 1. Fasikül, Baha Matbaası, İst. 1957, 4. Başlık, "Kuvvet Birliği Prensipleri ve Kuvvetler Ayrılığı Meselesi", s. 230.

seçilmiş Başkan yardımcısı geçer. Oysa Özal'ın ölümünden sonra Türkiye'de kaos olmuştur.

1991'de TBMM'ye 5 parti girmiş, 3 yıl geçmeden parti sayısı ikiye katlanmış, 10 parti oluşmuştur. Bu arada 6 adet de hülle partisi kurulmuştur. Bu siyasi çarktaki dalgali siyasete, devlet çarkı nasıl emanet edilecektir? Kaldı ki, seçimle uğraşan hükümet icraat yapamamaktadır.

Sorunlar kaynağında çözülürse, siyasi istikrar bulunabilir. Hangi şehire ne yatırım yapılacak, kim atanacak, hangi öğretmen nereye atanacak, taban fiyatı ne olacak? Bütün bunların yükü merkezi hantal bir duruma getirmekte, birçok problem doğmaktadır. Bu sorun yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile aşılabılır. Bugün yetkiler, teorik olarak Mecliste olmakla beraber, aslında otorite Hükümettedir. **Meclis, adeta, noterlik görevi yapmaktadır.**

Ülke yönetimi için güçlü yürütme şarttır. Biz, bilmediğimiz için demokrasinin parlamenterizmden ibaret olduğunu sanıyoruz. Kaldı ki Parlamenterizm, yakın tarihimizde, üç kez kesintiye uğramıştır. Acaba sistemin arızaları mı vardır? Yoksa elbise ile bünye arasında uyumsuzluk mu vardır? Duverger'in 1974 de dediği gibi, "**Dünya ekonomisinin bu aşamasında, parlamenterizmin hukuki çerçevesi yetersiz kalıyor. Yürütme, hızlı, dakik, anında ve esneklik içinde kararlar almak zorunda. Bu kararların muazzam bir teknik bilgiye dayanması gerekiyor**".²¹

Başkanlık sistemi, federalizmi gerekli kılmaz. Çünkü federalizmin tarihi, coğrafi, sosyolojik ve kültürel açılardan gereken koşullarının hiçbiri Türkiye'de yoktur. Dünyada bugün mevcut sayısı 23 kadar olan federal devletlerin hiçbirinin koşulları Türkiye'ye benzememektedir.

Cumhurbaşkanlığı-Hükümet polemliği olmamalıdır. Ülkemizdeki siyaset Cumhurbaşkanı-Hükümet polemliğinden etkilenmektedir. Darbelerin nedeni, -bilindiği gibi-genellikle, Meclis'in tikanıklığıdır. Başkanlık sisteminde ise, devlet-millet kaynaşması daha da etkin olacaktır. *Dualist parti sistemi* olacağından ülkede küçük partilerin getireceği bir kaos olmayacaktır.

Başkanlık sistemi, terör ve Kürt sorununun çözümü için de katkıda bulunacaktır; Başkan bütünlüğü daha iyi sağlayacaktır. Cumhurbaşkanı Sezer'in Başbakan Ecevit'e fırlattığı anayasa kitapçığı Türkiye'ye bir gecede 5 milyar dolar kaybettirmiştir.²² Ermenistan'ın Kara-

²¹ Milliyet, 14 Şubat 1995, „Entellektüel Bakış“.

²² Gazeteler, 21. 04. 2010.

bağ'ı işgalinde aktif dış politika isteyen Cumhurbaşkanı Özal ile bu yaklaşımı maceracılık olarak benimseyen Başbakan Demirel arasında polemik çıkmış, dış politikada iki başlılık nedeniyle Türkiye'nin dış politikada etkinliği kırılmıştır.

Tiranlık tehlikesi yoktur. Başkanlık sistemi ile, ülkeye despotizmin geleceğinden korkulmamalıdır. Yaklaşık her 10 yılda bir TBMM tıkanmakta, 2-3 lü koalisyonlar gelmektedir. Bu sistem değişmezse, ülke gide-rek istikrarsızlık batağına girebilir. Bir kamu hukuku ilkesi olarak, yetki ve sorumluluk paralel olmalıdır. **Güney Amerika örnekleri gerçeği göstermez.** Başkanlık sistemine karşı çıkanlar gerekçe olarak başarısız Güney Amerika uygulamalarını ileri sürmektedirler. Oysa Güney Amerika örneği bizim için bir ölçüt olamaz, çünkü tarihimiz Güney Amerika ülkelerine benzemez. **Arjantin**, 1810 yılına kadar, yaklaşık 300 yıllık bir **İspanyol kolonisiydi**; 1816'da bağımsız oldu; 1853 yılında başkanlık sistamini kabul etti. Arjantin'in son 64 yılının 20 yılını siviller, 44 yılını askerler yönetti. Kısaca Arjantin'le ortak yanımız yoktur; bunlar eski sömürgelerdir. Türkiye'nin ise, 2000 yıllık devlet birikimi olup, benzer olmayanlarla karşılaştırılması uygun değildir. Başkanlık sistemi, belirtildiği gibi, **tarihe ve milli kültüre** daha uygundur.

Siyasal partiler ve seçim sistemi. Ülkemizde Siyasal Partiler sert disiplin anlayışı üzerine kurulmuşlardır. Sert politik mücadele geleneği vardır, demokrasi iyi işleyememektedir. Türkiye'de siyasi tıkanıklığı aşmak ve demokratik katılımı artırmak için, denetim eksikliği giderilmeli, Devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmalı, yerel yönetimlerin güçsüzlüğü giderilmeli ve *Başkanlık sistemi getirilmelidir*.

Yakın ve uzak geleneklerimiz ve başkanlık sistemi. Yakın tarihimizde de şunları görmekteyiz; Atatürk devri (1923–1938 dönemi; 15 sene) başbakanlarla değil Atatürk'le anılır. 1938–1950 (12 sene) arası başbakanlarla değil, İnönü ile anılır. 1950–1960 arası (10 yıl), Menderes ile anılır. Menderes döneminde şehirleşme oranı ve gelişme daha da artmıştır. AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1969 dönem Demirel ile ANAP'ın tek başına iktidar olduğu 1983-1989 (6 yıl) Sayın Özal ile anılır. AK PARTİ'nin iktidarda bulunduğu 2002–(bugün) arası Sayın Erdoğan'la anılır.

Siyasi geleneğimize uygun, özgürlükçü bir yapı, ABD veya Fransız toplumu gibi bize de gereklidir. Rusya federasyonu da Türk Cumhuriyetleri de, Doğu Avrupa, Arap dünyası, Güney Amerika, Yunanistan'da da benzeri durumlar vardır. Bölgedeki tek istisna Türkiye'dir. ABD de başkan hem yetkili hem sorumlu, Türkiye'de ise yetkili ama sorumsuz-

dur. Tarihte kurulan bütün Türk Devletlerinin de başkanı vardı.²³ Parlamenter sistem, tek etnik grubun hâkim olduğu ülkelerde daha iyi uygulanır. Gelişmekte olan ülkeler parlamantarizmle iyi yönetilemez. Türkiye, bir tür başkanlık sistemi uygulandığı dönemlerde hamle yapmıştır.²⁴ Mevcut parlamentarizm sistemi kuşkusuz ki diktaya ve darbeye daha müsaittir.

Tecrübesiz bilim ve tecrübesiz zekâ insanlığın somut hayatında bir değer taşımaz. Avamü'l-ulema veya ulemaü'l-avam, meselelerin analiz-tanı ve açıklamasında yetersizdir. Nasreddin Hoca, parasını ahırda kaybetmiş, avluda arar; soranlara, avlunun daha aydınlık olduğunu söyler.²⁵ Milletvekili trasferleri, hulle partileri, manipülasyonlara ve operasyonlara açık bir siyasal parti sistemi terkedilmelidir. Özgürlüğü koruyan ve kurtaran otoritedir; bizim için denenmesi gereken yalnız başkanlık sistemidir; Batıdan bilinçsizce alınan bazı yöntemlerin ne büyük hata olduğunu bu ülkede herkes açıkça belirtmektedir. Aslında, hükümet sistemleri toplumların tarihsel ve toplumsal gerçekleriyle uyumlu olmalıdır. 1909'da, geleneksel siyasal sistemimiz sorun çözemez hale düşünce, İngiltere, Fransa ve diğer Batı ülkeleri örnek alınarak, hanedanların tekelindeki iktidar yetkisi, halkın temsilcilerinden oluşan parlamentolara ve parlamentoların içinden çıkan hükümetlere geçmişti. Günümüz koşullarında yeni bir sistem gereklidir.

Demokrasinin pekişmesi. Dar bölge esası ve iki turlu seçim sistemi diğer partililerin oyuna ihtiyaç göstereceğinden, partiler arasında yumuşama olacaktır. Başkanın güvenoyu problemi olmayacağından, O, en doğru bildiği programı en uygun kişilerle uygulayacaktır. Zaten ülkede iki grup insan vardır: Ülkenin sırtından geçinenler ve ülkeyi sırtında taşıyanlar.

Sartori, başkanlık ve parlamenter hükümet sistemlerinin aksaklarına işaret ettikten sonra, dengeli bir sistem olarak, sorun çıkarmayan bir yarı-başkanlık sistemini salık verir. O'na göre bu sistemin adı, „*alternatif başkanlık sistemi*“ dir.²⁶

²³ 1982 Anayasasının 110. maddesi Danışma Meclisi'nde görüşülürken Başkanlık sistemini isteyenler vardı; bunlar için bk, **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C. IX, s. 376, 380.

²⁴ Turgut Özal, "Değişim Üzerine", 2 Ekim 1992, İstanbul, Conrad Otel.

²⁵ Özyörük, **Türkiye**, 12 Haziran 1994.

²⁶ Giovanni Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, Çeviren Ergun Özbudun, Ankara-1997, s. 199 vd.

SONUÇ:

Türkiyenin sorunu, istikrardır. Son 50 yıldan beri bu istikrar istemi, süregelmektedir. Büyük iddialarla (*istikrar/güçlü hükümet/yürütmenin üstünlüğü*) ortaya çıkan 1982 Anayasası'nın ve şu ana kadar yapılan 18 adet değişikliğin dahi bu problemi çözemediği açıktır. Hedefimiz, 2023 yılında, ülkenin büyümesi, kalkınması ve ileri 10 ülke arasına girmesi ise, buna uygun sistem başkanlık sistemidir. Özellikle Cumhurbaşkanı halkın seçmesinin de kabulünden sonra, Türkiye'nin **yarı-başkanlık sistemine yakın bir yere** geldiği açıktır. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçildiğinde, bugünkü yapı devam ederse, başbakanla arasında sürtüşmeler başlayabileceği belirtilebilir. Türkiye'de tıkanmışlığın aşılabilmesi, sistemin problem çözer hale gelebilmesi, parlamentarizmin patolojik uygulamalarının reforme edilmesi için, bir çıkış yoluna ihtiyaç vardır. 1982 anayasasından bugüne 28 senedir *yarı-başkanlık sistemine* yakın bir yerde bulunmaktayız. Esasen Türkiye 1908 tarihinden itibaren *sui generis* bir parlamentarizm sistemini uygulamaktadır. Aslında Atatürk, İnönü, Evren ve Özal parlamenter sistemin sembolik cumhurbaşkanları olmayıp, parlamenter sisteme rağmen birer başkan gibi idiler.

ABD'nin Başkanlık sistemi, hükümetin ve siyasetin istikrarını temin etmekte epey katkıda bulunmaktadır. ABD'de milletvekili seçiminde iki dereceli dar bölge sistemi uygulanmaktadır. ABD'de Başkan iki turlu bir sistemle seçilmektedir. ABD'de yargı, yasama ve yürütme kadar güçlüdür. ABD'nin 23 Eyaletinde hâkim ve savcılar halk seçer. ABD'de yasama gücü tamamen bağımsız olup, yürütmenin Kongre'ye yasa tasarısı sunması söz konusu değildir; Kongre, sadece yasama ve denetim işlevi görmektedir. Başkan yasaları veto edebilir. Kongre de Başkan'ın kararlarını veto edebilir.

Kısaca yarı-başkanlığa yakın bir yerde duran sistemimiz yerine, ülkeye adaptasyonu sağlanabilmiş, Türkiye'ye uygun bir başkanlık sistemi Türkiye'nin yararına olacaktır.

KAYNAKLAR

- Andrew Hill and Anthony Whichelow: **What's Wrong with Parliament?** Penguin Books, England, 1964
- A.F.Pollard: **The Evolution of Parliament**, Second Edition, New York, 1964.
- Anayasa Mahkemesi Kararları: E.1984/14, K. 1986/7, 13.06.1985, AYMKD-21.
- Anayasa Mahkemesi Kararları: E. 1986/24, K. 1986/24, 9.10.1986, AYMKD-22.
- Aldıkaçtı, Orhan: **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, Ist. 1960.

26 | Hasan Tahsin Fendoğlu

- Armağan, Servet: **1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu**, İst. 1978.
- Arsel, İlhan: **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1959.
- Başgil, Ali Fuad: **Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Mukayeseli Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, C.I, 1. Fasikül, Baha Matbaası, İst. 1957, 4. Başlık, "Kuvvet Birliği Prensibi ve Kuvvetler Ayrılığı Meselesi".
- Batum, Süheyl: **"Siyasal Rejimler ve Türkiye'deki Arayışlar"**, TBB Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı'nda Başkanlık Sistemi, 9-13 Ocak 2001, **Başkanlık Sistemi**, TBBY, Ankara 2005.
- Balta, T. B. : **Türkiye'de Yürütme Kudreti**, Ank. 1960, AÜSBFY; N. Bilge, **Bakanların Görev ve Sorumlulukları**, Ank. 1956.
- Bockel, Alain : **"Yarı Başkanlık Rejimi"**, 9-13 Ocak 2001, Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Bıçak, Vahit : **Improperly Obtained Evidence (A Comparison of Turkish and English Laws)**, Ankara, 1996.
- Corvin, Edward S.: **Presidential Power and the Constitution**, Cornell University Press, USA, 1976.
- Çam, Esat: **Devlet Sistemleri**, İst. 1993, Der Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa: **Anayasal Demokrasi**, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Ergül, Teoman: **"Başkanlık Sistemi Tartışılırken"**, Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **"Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında 'Bağımsız Ölçü Norm' veya 'Destek Ölçü Norm' Sorunu"**; Temel Hak ve Özgürlüklere ilişkin Uluslararası Normların İç Hukukumuzda Etkileri, Bildiri, Anayasa Mahkemesi Yayını, **Anayasa Yargısı**—2000, C. 17, Ankara, 2000.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **"2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (Anayasa'nın 13. maddesi)"**, 2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Hak ve Özgürlüklere Yansımaları, Bildiri, Antalya, 26-27 Nisan 2002, **Anayasa Yargısı**, C. 19, Ankara, 2002.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **"Parlamenterizm-Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine"**, DÜHFD, Diyarbakır, 2003, Sy. 17, sh. 1-34.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin: **"Başkanlık Sistemi"**, İnönü Üniversitesi Hukuk Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Yıl 2012, ss. 39-60.
- Güneş, Turan : **Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İstanbul 1956, İÜHFY.
- Güneş, Hasan Fehmi : **"TBMM Bütçe Görüşmelerinde Başkanlık Sistemi-2004"**, Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Gürbüz, Yaşar : **"Başkanlık Rejimi sadece ABD'de başarılı oldu"**, Yeni Yüzyıl, 13 Nisan 1996.

- Gerhard Loewenberg (edited by): **Modern Parliaments, Change or Decline?** Aldine-Arheron, Chicago, 1971.
- Gemalmaz, M. Semih :**Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Önünde Türkiye-1: Kabul Edilebilirlik Kararları**, Beta, İstanbul, 1997.
- Gönenç, Levent: "**Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği Tartışmaları: Olanaklar ve Olasılıklar Üzerine Bir Çalışma Notu**", Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Gözler, Kemal :**Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası için Bir Savunma**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001.
- Hazır, Hayati :**Demokrasilerde İstikrarsızlığın Sebebi Olarak Siyasal Şiddet ve Terörizm**, Basılmamış Doçentlik Tezi, Konya, 1992.
- Hafızoğulları, Zeki: "**Türk Hukuk Düzeninde İnsan Haklarını Kayıtlayan Hükümler**", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, C. III, Sy.1, Ocak-1995.
- Heyet :**Türk Parlamento Tarihi**, I. C., Ank. 1996.
- Human Rights Law Journal, 31 December 2000, Vol. 21, No. 9-12.
- Huntington, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, New Haven and London, 1968, Yale University Pres.
- John Stuart Mill: **Prefaces to Liberty**, (Selected Writings), Edited by Bernard Wish, USA, 1959.
- Jean Blondel-Richard Sinnott and Palle Svensson: **People and Parliament in the European Union**, Participation, Democracy and Legitimacy, Clarendon Pres, Oxford, 1998.
- John Henry Barrows: **The World's Parliament of Religions**, Vol. II, London, 1893.
- Kalaycıoğlu, Ersin: "**Başkanlık Sistemi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınavı**", Başkanlık Sistemi, TBB Yayını, Ank. 2005.
- Kenneth Bradshaw and David Pring: **Parliament and Congress**, London, 1972.
- Kumkumoğlu, Ali Kemal: "**TBMM Bütçe Görüşmelerinde Başkanlık Sistemi-2004**", Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Kuzu, Burhan :**Parlamente Rejiminde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum**, İst. 1989.
- Kuzu, Burhan :**Türkiye İçin Başkanlık Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İst. 1997.
- M.E.Beggs Humphres and D.W.Humphreys: **The Story of Parliament**, London, 1962.
- Martin L. Fausold and Alan Shank (Edited by): **The Constitution and the American Presidency**, Published by State University of New York, USA, 1991.

28 | Hasan Tahsin Fendoğlu

- Oder, Bertil Emrah: "Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler", Başkanlık Sistemi, TBB Yayını, Ankara 2005.
- Okandan, Recai Galib: **Amme Hukukumuzun Anahatları**, I. Kitap, İstanbul 1971.
- Onar, Erdal: "Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemine Geçilmesi Düşünülmeli midir?", Başkanlık Sistemi, TBB, Ankara 2005.
- Özal, Turgut: "Değişim Üzerine", 2 Ekim 1992, İstanbul-Conrad Otel.
- Özbudun, Ergün: "Başkanlık Sistemi Tartışmaları", Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Özok, Özdemir: "Önsöz", Başkanlık Sistemi, TBBY, Ankara 2005.
- Özer, Atilla: **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri** (Doktora Tezi), Ankara, 1981, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No. 143.
- Philip Norton (edited by): **National Parliaments and the European Union**, Frank Cass, London, 1996.
- Philip Lynch, Nanette Neuwahl and G. Wyn Rees: **Reforming the European Union-from Maastricht to Amsterdam**, Longman, London, 1998
- Richard Corbett MEP, Francis Jacobs and Michael Shackleton: **The European Parliament**, 4th edition, London, 2000.
- [www.geocities.com/vbicak/incal.htm\(case of incal/turkey \(41/1997/ 825/ 1031\)\)](http://www.geocities.com/vbicak/incal.htm(case%20of%20incal/turkey%20(41/1997/825/1031))) (9 June 1998).
- www.hudoc.echr.coe.int/hudoc1doc2/HEJUD/199901/incal.batj.doc
- www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/ABulusal.htm.
- [www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari-teklif-ss.ilgili komisyonlar? kanunlar](http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari-teklif-ss.ilgili%20komisyonlar%20kanunlar).
- www.tbmm.gov.tr/anayasa/Anayasa2001.htm